

Μακεδονικά

Τόμ. 1

Μακεδονία Νεολιθική

Γεώργιος Ε. Μυλωνάς

doi: [10.12681/makedonika.9129](https://doi.org/10.12681/makedonika.9129)

Copyright © 2016, Γεώργιος Ε. Μυλωνάς

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μυλωνάς Γ. Ε. (2017). Μακεδονία Νεολιθική. *Μακεδονικά*, 1, 247–263. <https://doi.org/10.12681/makedonika.9129>

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ

Μόλις κατά την τελευταίαν εικοσαετίαν τὸ ἐνδιαφέρον Ἑλλήνων καὶ ξένων ἐπιστημόνων ἐστράφη πρὸς τὴν βορειοτέραν ἐπαρχίαν τῆς Ἑλληνικῆς γῆς, πρὸς τὴν Μακεδονίαν, καὶ ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι ἤρχισαν νὰ φέρουν εἰς φῶς τὰ ἱστορικὰ καὶ τὰ προϊστορικὰ αὐτῆς λείψανα. Τὰ ἀρχαιότερα τούτων ἀνάγονται εἰς τὴν Νεολιθικὴν Ἐποχὴν καὶ ταῦτα καὶ τὰ ἐκ τούτων δυνατὰ συμπεράσματα θὰ ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων εἰς τὴν παρούσαν μελέτην. Δυστυχῶς θετικὰ καὶ τελικὰ συμπεράσματα διὰ τὴν Νεολιθικὴν Ἐποχὴν τῆς Μακεδονίας δὲν εἶναι δυνατά, διότι ἐλάχιστοι σχετικῶς συνοικισμοὶ ἀνεσκάφησαν μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Μακεδονικὴν περιοχὴν, οἱ μὲν ὑπὲρ τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας τῶν Ἀγγλικῶν καὶ Γαλλικῶν στρατευμάτων κατοχῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, οἱ δὲ ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ξένων ἀρχαιολόγων.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν Μακεδονίαν ἔχουσιν ἀνασκαφῆ μέχρι τοῦδε ὁ συνοικισμὸς τοῦ Δικελί Τὰς ὑπὸ Γάλλων ἀρχαιολόγων (1921), ὁ τοῦ Πολυστύλου καὶ τοῦ Ἀκροποτάμου ὑπὸ Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων (1938).¹⁾ Εἰς τὴν Χαλκιδικὴν ἠρευνήθη ὁ συνοικισμὸς τῆς Ὀλύνθου ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ David M. Robinson (1928),²⁾ ὁ συνοικισμὸς τοῦ Ἁγίου Μάμα (1928) καὶ τῶν Κριτσανῶν (1929) ὑπὸ τοῦ W. A. Heurtley καὶ ἄλλων μελῶν τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς.³⁾ Ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀποστολῆς ἀνεσκάφη ὁ συνοικισμὸς τῶν Σερβίων εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Ἀλιάκμονος (1930) καὶ ὁ τοῦ Βοροδίνου εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Ἀξιοῦ (1924-1932).⁴⁾ Ἰχνη νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ἀνευρέθησαν ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς ἀποστολῆς εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Ἀρμενοχωρίου καὶ ὀλίγα ὄστρακα εἰς τοὺς συνοικισμοὺς Καραμάν, καὶ Γουμένιτσας.⁵⁾ Ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἐξητάσθησαν οἱ συνοικισμοὶ τῆς Καλαμαριαῖς, Σέδες καὶ Καπουτζιλιῶ εἰς τὴν πεδιάδα τῆς

1. Πρακτικά, 1938, σ. 103 - 111.

2. G. E. MYLONAS, Excavations at Olynthus I, The Neolithic Settlement, 1929 (= Olynthus I).

3. W. A. HEURTLEY - C. A. R. RADFORD, B. S. A. XXIX, 1927 - 1928, σ. 118 - 156, W. A. HEURTLEY, Prehistoric Macedonia, Cambridge, 1939, σ. 1 - 8, 17 - 22, 157 - 161.

4. Prehistoric Macedonia, σ. 33 - 35, 43 - 56, 135 - 151, 152 - 154.

5. Αὐτ. σ. 57 - 59, 155, XXIIL.

Θεσσαλονίκης (1916 - 1919), ¹⁾ ὑπὸ δὲ τῆς Ἀγγλικῆς ὑπηρεσίας ὁ συνοικισμὸς τοῦ Ἀϊβατλή (1916 - 1919). ²⁾ Αἱ ἔρευναι τοῦ Καθηγητοῦ κ. Ἀ. Κεραμοπούλλου ἔφερον τελευταίως εἰς φῶς τὸν λιμναῖον συνοικισμὸν τοῦ Δισπηλιοῦ τῆς Καστορίας, ὁ ὁποῖος πιθανῶς ἀνάγεται εἰς τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους. ³⁾

Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν μέχρι τοῦδε ἐρευνηθέντων νεολιθικῶν συνοικισμῶν τῆς Μακεδονίας εἶναι σημαντικὸς, δυστυχῶς ὅμως τὰ ἐπιστημονικῶς ἐξηκριβωμένα δεδομένα, τὰ προελθόντα ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε γενομένης ἐρεύνης καὶ ἀνασκαφῆς δὲν εἶναι ἀρκετὰ ὥστε νὰ ἐπιτρέψωσι τελικὰ συμπεράσματα διὰ τὴν Νεολιθικὴν Ἐποχὴν τῆς Μακεδονίας. Καὶ τοῦτο διότι οἱ ὑπὸ τῶν στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν ἐρευνηθέντες συνοικισμοὶ δὲν παρέχουσι τελείως ἀξιόπιστα δεδομένα παρὰ τὴν θαυμαστὴν καὶ θεμελιώδη ὄντως ἐργασίαν τοῦ L. Rey.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Δικελὶ Τὰς παραμένουν ἀδημοσίεута, μολοντί ὁ συνοικισμὸς ἀνεσκάφη τῷ 1921.⁴⁾ Οἱ συνοικισμοὶ τοῦ Πολυστύλου καὶ τοῦ Ἀκροποτάμου, τῶν ὁποίων ἡ ἔρευνα ἤρchiσε τὸ θέρος τοῦ 1938, δὲν ἔχουσιν ἀκόμη μελετηθῆ πλήρως. Τὰ νεολιθικὰ λείψανα τῶν συνοικισμῶν τῶν Κριτσανῶν καὶ τοῦ Βοροδίνου εὐρέθησαν ἀνάμικτα μετὰ τῶν λειψάνων τῆς Πρωτοχαικῆς Ἐποχῆς. Οἱ ἐρευνηθέντες ὑπόλοιποι συνοικισμοί, οἱ ὁποῖοι παρέχουσι καθαρῶς νεολιθικὰ στρώματα ἀνέρχονται εἰς τρεῖς: Ὀλυνθος, Ἅγιος Μάμας, Σέρβια, ἐκ τούτων δὲ ὁ ἐκτεταμένως συνοικισμὸς τοῦ Ἁγίου Μάμα ἔχει μόνον δοκιμαστικῶς ἐρευνηθῆ, ἐν ᾧ τὰ στρώματα, τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν Νεωτέραν Νεολιθικὴν Περίοδον τοῦ συνοικισμοῦ τῶν Σερβίων δὲν ἦσαν ἀδιατάρακτα. Ἐκ τῆς ἀπαριθμήσεως τῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντων καὶ ἐρευνηθέντων συνοικισμῶν τῆς Μακεδονίας καθίσταται φανερὸν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὰ τελικὰ ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα διὰ τὴν τὸσφ ἐκτεταμένην καὶ τὸσφ πολὺπλοκον Μακεδονικὴν περιοχὴν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Heurtley εἰς τὸ ἄρτι ἐκδοθὲν περισπούδαστον ἔργον του Prehistoric Macedonia παρέχει τελικὰ συμπεράσματα διὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Νομίζομεν ὅμως ὅτι τὰ συμ-

1. ΛΕΟΝ REY, Observations sur les premiers habitats de la Macédoine, B. C. H., 1916 - 1919.

2. B. S. A. xxiii, 1918 - 1919, σ. 13 - 14. Prehistoric Macedonia, σ. 155. Εἰς σ. xxii ὁ Heurtley μᾶς παρέχει πλήρη πολὺτιμον κατάλογον τῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντων καὶ ἐρευνηθέντων προϊστορικῶν συνοικισμῶν τῆς Μακεδονίας.

3. Πρακτικὰ 1938, σ. 58 - 61. Εἰς τὴν Δυτικὴν Θράκην ἀνεσκάφη ὁ συνοικισμὸς τῆς Κομοτινῆς ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Σ. Πελεκίδη καὶ Σ. Κυριακίδη, Πανηγυρικὸν τεύχος Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 1936, σ. 20 καὶ εἰκ. 18 - 19.

4. Τὰ ἐξ αὐτοῦ εὐρήματα ἀπόκεινται εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον. Πρβλ. καὶ F. B. WELCH, B. S. A. xxiii, 1918 - 1919 σ. 44 - 50.

περάσματα ταῦτα δὲν δικαιολογοῦνται ὑπὸ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνευρεθέντων λειψάνων.

Ὡς γνωστὸν ἡ Νεολιθικὴ Ἐποχὴ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος διαιρεῖται εἰς δύο περιόδους: εἰς τὴν Ἀρχαιοτέραν καὶ τὴν Νεωτέραν. 1) Ὀλίγα σχετικῶς λείψανα τῆς Ἀρχαιοτέρας Περιόδου τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς ἀνευρέθησαν μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Μακεδονίαν. τὰ σπουδαιότερα δὲ τούτων ἀπεκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ Heurtley εἰς τὰ Σέρβια. 2) Περιλαμβάνουσι θεμέλια οἰκημάτων πέντε ἐπαλλήλων συνοικισμῶν, ἄφθονα ὄστρακα ἀγγείων, πελέκεις, εἰδώλια καὶ ὀστέινα ἐργαλεῖα. Δυστυχῶς ἡ χρησιμοποιηθεῖσα μέθοδος σκαφῆς δὲν ἐπιτρέπει θετικὰ συμπεράσματα διὰ τὰ οἰκήματα τῶν συνοικισμῶν τούτων, μόνον δὲ τὸ τετράπλευρον αὐτῶν σχῆμα δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς πολὺ πιθανόν. Τὰ ἀγγεῖα — μονόχρωμα, ἐγχάρακτα καὶ γραπτὰ — δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὰς γνωστὰς Θεσσαλικὰς κατηγορίας «Α 1», «Α 2», «Α 3β» καὶ «Α 3δ». 3) Ὅστρακα τοῦ ῥυθμοῦ «Α 3δ» εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὰ τῶν συνοικισμῶν. Οἱ πελέκεις φαίνεται ὅτι εἶναι ὅμοιοι πρὸς τοὺς γνωστοὺς Θεσσαλικοὺς τύπους, 4) ἔκτος ἑνὸς ἰδιάζοντος καὶ πολὺ κοινοῦ εἰς Σέρβια τύπου, τὸν ὁποῖον ὁ Heurtley ἀποκαλεῖ «waisted celt». Τὰ πήλινα εἰδώλια, τρία οὐχὶ πλήρη, καὶ τὰ ὀστέινα ἐργαλεῖα ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ εὐρήματα τῆς λοιπῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος.

Κατὰ τὸν Heurtley οἱ δημιουργοὶ τῶν ἀντικειμένων τούτων ἦσαν ἄποικοι ἐκ Θεσσαλίας καὶ ὁ συνοικισμὸς τῶν ἦτο ἡ μόνη περιοχὴ τῆς Μακεδονίας ἡ ὁποία κατῳκεῖτο κατὰ τὴν Ἀρχαιοτέραν Περιόδον τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς. 5) Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ ἀποκαλυφθεὶς εἰς Σέρβια νεολιθικὸς πολιτισμὸς εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν Θεσσαλικόν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ δημιουργοὶ τοῦ ἀνήκουσιν εἰς τὰ αὐτὰ φύλα, τὰ ὁποῖα κατεῖχον τὴν Θεσσαλίαν κατὰ τὴν Ἀρχαιοτέραν Νεολιθικὴν Ἐποχὴν. Ἀκόμη καὶ ὅτι ἦσαν ἄποικοι ἐκ Θεσσαλίας. Εἶναι ὅμως κάπως παράτολμον νὰ υποθέσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν λειψάνων τῶν Σερβίων ὅτι ἡ λοιπὴ Μακεδονία δὲν κατῳκεῖτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Καὶ τοῦτο διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐλάχιστοι τῶν γνωστῶν καὶ ἀγνώστων συνοικισμῶν τῆς ἔχουσιν ἀνασκαφῆ πλήρως μέχρι τοῦδε, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ὄστρακα τοῦ ἀρχαιοτέρου ῥυθμοῦ «Α 3β» ἔχουσιν ἀνευρεθῆ εἰς τοὺς συνοικισμοὺς Σέδες καὶ Αἰβατλῆ. Ὁ Heurtley

1. ΧΡ. ΤΣΟΥΝΤΑ, Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, Ἀθῆναι 1908 (= Διμήνη καὶ Σέσκλο), σ. 3. Α. J. V. WACE καὶ M. S. THOMPSON, Prehistoric Thessaly, Cambridge, 1912, σ. 240-245. Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑ, Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι, Ἀθῆναι, 1927, σ. 117 καὶ ἐξ.

2. Prehistoric Macedonia, σ. 43-53, 135-139.

3. Διμήνη καὶ Σέσκλο, σ. 157-194, Prehistoric Thessaly, σ. 13-15.

4. Διμήνη καὶ Σέσκλο, σ. 307-319, Prehistoric Thessaly, σ. 23-24.

5. Prehistoric Macedonia, σ. 109, 113, 128.

προσπαθεῖ νὰ ἐκμηδενίσῃ τὴν μαρτυρίαν τῶν ὄστράκων τούτων μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι ταῦτα μόνον τεχνικῶς δύνανται νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὴν Ἀρχαιοτέρα Νεολιθικὴν Ἐποχὴν, ¹⁾ χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν παρατήρησιν τοῦ ταύτης δι' ἀποδείξεων. Σχετικῶς πρέπει νὰ τονισθῇ ὁ κίνδυνος, ὁ ὁποῖος δύνανται νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς αὐτοβούλου ἀλλαγῆς χρονολογικῶν σχέσεων εὐρημάτων, ὡσὰκις αἱ σχέσεις αὗται, αἱ βασιζόμεναι ἐπὶ ἐπιστημονικῶν δεδομένων, δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὰς ὑποθέσεις μας. Αἱ κυματοειδεῖς γραμμαῖ, αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν διακόσμησιν τῶν ὄστράκων τούτων, φέρονται ὡς ἐνισχυτικαὶ τῆς γνώμης τοῦ ταύτης, διότι αἱ γραμμαῖ αὗται χαρακτηρίζουσι τὴν διακόσμησιν τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδος μᾶλλον ἢ τὴν τῆς Θεσσαλίας, εἶναι δὲ φυσικὸν νὰ ἔχωμεν Θεσσαλικά στοιχεῖα εἰς τὰ Μακεδονικὰ ὄστρακα, ἀφ' οὗ οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Μακεδονίας ὠρμήθησαν ἐκ Θεσσαλίας. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἀγγεῖα τοῦ ῥυθμοῦ «Α 3 δ», τὰ ὅποια εἶναι τὰ κοινότερα γραπτὰ τῶν Σερβίων, δὲν εἶναι καθαρῶς Θεσσαλικά ἀλλὰ χαρακτηρίζουσι τὸν συνοικισμὸν τοῦ Λιανοκλαδίου εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Σπερχειοῦ. Ἐὰν ἀποκλείσωμεν τὰ ὄστρακα τῶν συνοικισμῶν Σέδες καὶ Ἀἰβατλῆ διὰ τὴν καμπυλόγραμμον αὐτῶν διακόσμησιν, πῶς θὰ χρησιμοποιήσωμεν τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τῶν Σερβίων, τὰ ὅποια ἀνήκουσιν εἰς ῥυθμὸν τόσον σπανίως συναντώμενον εἰς τὴν Θεσσαλίαν κοινὸν δὲ εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Σπερχειοῦ; ²⁾ Ἀφ' οὗ καὶ εἰς τὰ Σέρβια ἔχομεν στοιχεῖα, τὰ ὅποια δὲν εἶναι καθαρῶς Θεσσαλικά, διατι νὰ μὴ δεχθῶμεν ὅτι καὶ εἰς Σέδες καὶ εἰς Ἀἰβατλῆ εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν στοιχεῖα, τὰ ὅποια εἶναι κοινὰ εἰς τὴν Κεντρικὴν Ἑλλάδα σπανιώτερα δὲ εἰς τὴν Θεσσαλίαν; Νομίζομεν ὅτι τὰ μέχρι τοῦδε ἀνευρεθέντα ἐλάχιστα σχετικῶς λείψανα δὲν ἐπιτρέπουσι γενικὰ συμπεράσματα διὰ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς Ἀρχαιοτέρας Νεολιθικῆς Ἐποχῆς τῆς Μακεδονίας.

Τὰ ἐκ τῆς Μακεδονίας νεώτερα νεολιθικὰ λείψανα εἶναι πολυπληθέστερα, προέρχονται δὲ ἐκ συνοικισμῶν, οἱ ὅποιοι δύνανται νὰ ὑποδιαιεθῶσιν εἰς τρεῖς ομάδας. Εἰς τὴν πρώτην ομάδα πρέπει νὰ ὑπαχθῶσιν οἱ προϊστορικοὶ συνοικισμοί, οἱ ὅποιοι ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τῶν στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν ὁποίων τὰ δεδομένα δὲν εἶναι καὶ τόσον σαφῆ, ἤτοι οἱ συνοικισμοὶ Καλαμαριᾶς, Σέδες, Καπουτζιλᾶρ καὶ Ἀἰβατλῆ, καὶ οἱ συνοικισμοὶ ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται ὀλίγα μόνον ὄστρακα, ἤτοι οἱ συνοικισμοὶ Ἀρμενοχωρίου, Καραμᾶν καὶ Γουμένιτσας. Εἰς τὴν δευτέραν ομάδα ἀνήκουσιν οἱ

1. Αὐτ. σ. 64 καὶ 75 ὑποσημ. 1. Ὄστρακα Σέδες, REY, ἔ. ἀ. II, σ. 201. Ὄστρακα Ἀἰβατλῆ, B. S. A. xxiii, 1918-1919, σ. 14.

2. Prehistoric Thessaly σ. 172-176. Ἐν καὶ μόνον ὄστρακον τοῦ ῥυθμοῦ τοῦτου ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Λαρίσης εἶναι μέχρι τοῦδε γνωστὸν καὶ τοῦτο φέρει διακόσμησιν κυματοειδῶν γραμμῶν. Πρβλ. GRUNDMANN, Ath. Mitt, LVII 1932, σ. 109 καὶ Beilage xxI, 12.

συνοικισμοὶ τῶν Σερβίων, τοῦ Ἁγίου Μάμα, τῆς Ὀλύνθου, τοῦ Ἀκροποτάμου καὶ τοῦ Πολυστύλου, συνοικισμοὶ εἰς τοὺς ὁποίους ἀνευρέθησαν καθαρῶς νεολιθικὰ στρώματα. Εἰς τὴν τρίτην ομάδα ὑπάγονται οἱ συνοικισμοί, εἰς τοὺς ὁποίους τὰ νεολιθικὰ λείψανα εὐρέθησαν ἀνάμικτα μὲ ἀντικείμενα τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἤτοι οἱ συνοικισμοὶ τῶν Κριτσανῶν καὶ τοῦ Βοροδίνου. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὰ συμπεράσματα διὰ τὴν Νεολιθικὴν Ἐποχὴν τῆς Μακεδονίας πρέπει νὰ βασισθῶσιν ἐπὶ τῶν δεδομένων τῶν προερχομένων ἐκ τῶν συνοικισμῶν τῆς δευτέρας ομάδος.

Ἀρχιτεκτονικὰ κτίσματα ἔχουσιν ἀνακαλυφθῆ μόνον εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Ὀλύνθου, ἀρκετὰ ὅμως θεμέλια ἀνευρέθησαν εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τῶν Σερβίων καὶ τοῦ Ἁγίου Μάμα. ¹⁾ Λυστυχῶς τὰ θεμέλια ταῦτα δὲν ἀνεσκάφησαν πλήρως καὶ τὰ ἐξ Ὀλύνθου κτίσματα εἶναι τὰ μόνα μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντα πλήρως οἰκήματα. Ὡς ἐκ τούτου θετικά συμπεράσματα διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Νεωτέρας Νεολιθικῆς Ἐποχῆς τῆς Μακεδονίας δὲν εἶναι δυνατά. Ἐπίσης εἶναι ἀδύνατον νὰ καταλήξωμεν εἰς θετικά συμπεράσματα σχετικὰ πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὴν κατασκευὴν τῶν τάφων καὶ πρὸς τὰ ἔθιμα ταφῆς τῶν νεολιθικῶν χρόνων, διότι εἰς καὶ μόνος τάφος ἀνευρέθη μέχρι τοῦδε εἰς τὸν συνοικισμὸν τῶν Σερβίων. ²⁾

Τὰ πολυπληθῆ ὄστρακα, τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τοὺς διαφόρους συνοικισμοὺς, παρέχουσι περισσότερα στοιχεῖα, ἐπιτρέποντα ὠρισμένα ἐὰν μὴ τελικὰ συμπεράσματα διὰ τὴν κεραμεικὴν τῆς ἐποχῆς. Εἰς πάντας τοὺς ἀνασκαφέντας νεολιθικοὺς συνοικισμοὺς τῆς Μακεδονίας ἀνευρέθησαν ἀγγεῖα μονόχρωμα, ἔχοντα μελανὴν στιλπνὴν ἐπιφάνειαν καὶ ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ Θεσσαλικά τῶν ρυθμῶν «Α 5» καὶ «Γ 1 α» καὶ πρὸς τὰ μελανὰ τοῦ Ὀρχομενοῦ καὶ τῶν νοτιωτέρων ἠπειρωτικῶν νεολιθικῶν συνοικισμῶν. ³⁾ Ἐκτὸς ὅμως τούτων ἀνευρέθησαν καὶ γραπτὰ καὶ ἐγχάρακτα ὄστρακα καὶ ἀγγεῖα, διαφέροντα ἀλλήλων κατὰ τε τὸ σχῆμα καὶ κατὰ τὴν διακόσμησιν εἰς τὰς διαφόρους περιοχάς. Εἰς τὸν συνοικισμὸν τῶν Σερβίων τὰ χαρακτηριστικὰ γραπτὰ φέρουσιν εὐθύγραμμον διακόσμησιν γεγραμμένην διὰ μελανοτέφρου χρώματος ἐπὶ τεφροῦ πεδίου, τὰ δὲ ἐγχάρακτα φέρουσιν διακόσμησιν γενομένην διὰ μικρῶν ἐγχαρακτῶν γραμμῶν (stroke incision). Ἀγγεῖα φέροντα ἐγχάρακτον καμπυλόγραμμον διακόσμησιν σχηματιζομένην ὑπὸ συνεχῶν γραμμῶν, ἀγγεῖα φέροντα ἀπλὴν γραπτὴν διακόσμησιν ὡς καὶ ἀγγεῖα ἢ ἐπιφάνεια τῶν ὁπίων καλύπτεται ὑπὸ βερνικίου (Firnis) ἀνευρέθησαν ἐπίσης εἰς Σέρβια, ταῦτα ὅμως ἀνάγονται κατὰ τὸν Heurtley εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Νεολι-

1. Olynthus I, σ. 7-12. Prehistoric Macedonia, σ. 5, 52-53.

2. Prehistoric Macedonia, σ. 54-55 καὶ εἰκ. 50.

3. Olynthus I, σ. 34-35. Prehistoric Macedonia, σ. 67-70. Prehistoric Thessaly, σ. 15, 17. Πρακτικά 1938, σ. 104.

θικῆς Ἐποχῆς. Τὰ ἀγγεῖα τῶν Σερβίων δὲν ἔχουσι λαβάς οὐδὲ ὑψηλὰς βάσεις.

Τὰ χαρακτηριστικὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τῶν συνοικισμῶν τῆς Χαλκιδικῆς φέρουσι καμπυλόγραμμον διακόσμησιν γεγραμμένην διὰ χρώματος μελανοῦ πρὸς τὸ καστανὸν ἐπὶ τῆς ἐρυθρωπῆς ἐπιφανείας τοῦ πηλοῦ. Γραπτὰ ἀγγεῖα τοῦ ὄυθμοῦ τούτου ἀνευρέθησαν καὶ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Στρυμόνος εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Ἀκροποτάμου καὶ τοῦ Πολυτύλου. Τὰ γραπτὰ τοῦ Ἀκροποτάμου περιλαμβάνουσιν ἀγγεῖα, τὰ ὅποια δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τοὺς Θεσσαλικοὺς ὄυθμοὺς «B 3 α 2» «B 3 α 3» «B 3 β» καὶ «B 3 δ». Τὰ χαρακτηριστικὰ ἐγγράφατα ἀγγεῖα τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας φέρουσι καμπυλόγραμμον διακόσμησιν καὶ συνήθως εἶναι μικρῶν διαστάσεων τετράπλευρα λεκανοειδῆ κατὰ τὸ σχῆμα καὶ στηρίζονται ἐπὶ ποδῶν. Λαβαίταινιόσχημοι καὶ κυλινδρικοὶ εἶναι συνήθεις εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν.¹⁾

Τὰ μικρότερα εὐρήματα - πελέκεις, εἰδώλια, ὀστεῖνα ἐργαλεῖα κλπ. - τὰ ἀποκαλυφθέντα μέχρι τοῦδε εἰς τοὺς διαφόρους συνοικισμοὺς εἶναι τόσον ὀλιγάριθμα ὥστε δὲν παρέχουσι θετικὴν βάσιν πρὸς παραβολὴν καὶ διαπίστωσιν ὁμοιοτήτων καὶ διαφορῶν. Ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Ἁγίου Μάμα π. χ. ἔχομεν μόνον ἓνα πέλεκυν, ἐν πῆλινον σφονδύλιον καὶ ἐν πῆλινον κάλυμμα ἀγγείου.²⁾ Πρέπει ὁμως νὰ σημειωθῆ ὅτι ὁ χαρακτηριστικὸς τῶν Σερβίων πέλεκυς μετ' εἰργασμένων πλευρῶν («waisted celt»), ὁ ὁποῖος εἰς τὸν συνοικισμὸν ἐκείνον ἦτο ἤδη ἐν χρήσει κατὰ τὴν Ἀρχαιότεραν Νεολιθικὴν Ἐποχὴν καὶ ὁ ὁποῖος παρέμεινε ἐν χρήσει καὶ μέχρι τοῦ τέλους τῆς Πρωτοχαικῆς,³⁾ εἶναι ἄγνωστος εἰς τοὺς λοιποὺς συνοικισμοὺς. Ἡ διαπίστωσις ὁμοιοτήτων καὶ διαφορῶν μεταξύ τῶν μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντων συνοικισμῶν κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ περιορισθῆ εἰς τὴν κεραιμεικὴν των.

Ἀπλῆ καὶ μόνη παραβολὴ τῶν γραπτῶν καὶ ἐγγαράκτων ἀγγείων τῶν Σερβίων ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Ἀκροποτάμου ἀφ' ἑτέρου θὰ ἀποδείξῃ τὴν ὑφισταμένην μεταξύ των διαφορὰν. Ἡ διαφορὰ αὕτη κατ' ἥ-

1. Σέρβια, Prehistoric Macedonia, σ. 70-74. Χαλκιδική, αὐτ. σ. 75-76 καὶ Olynthus I, σ. 39-49. Ἀκροπόταμος, Πρακτικά, 1938, σ. 104-106.

2. B. S. A. xxix, 1927-1928, σ. 147.

3. Prehistoric Macedonia, σ. 86. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 6 ἐκ λίθου ἀντικείμενον ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ὀλύνθου (Olynthus I, εἰκ. 73δ) με ὀλίγην καλὴν θέλησιν θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ ἐκληφθῆ ὡς πέλεκυς τοῦ τύπου τούτου. Ἀλλὰ προσεκτικὴ μελέτη του ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι εἰδώλιον καὶ οὐχὶ πέλεκυς. Τὸ αὐτὸ σχῆμα εἰδώλιου ἀνευρίσκομεν εἰς τὸ πῆλινον ἀντικείμενον ἐξ Ὀλύνθου (Olynthus I, εἰκ. 75α), τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς δὲν εἶναι πέλεκυς. Εἰδώλια τοῦ τύπου τούτου εἶναι γνωστὰ καὶ ἐκ τῆς Θεσσαλίας (Διμήνη καὶ Σέσκλο, πίν. 31-1, 37-4-5-6-9-11-12, 38-3) ἀκόμη δὲ καὶ ἐκ τῶν ὑστερωτέρων συνοικισμῶν τοῦ Χισαρλίκ (A. J. A. xxviii, 1934, σ. 231 καὶ εἰκ. 9).

μᾶς δὲν δύναται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἐξηγηθῇ, ὁ Heurtley ὁμως προτείνει τὴν ἀκόλουθον λύσιν τοῦ ζητήματος, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ μέρος τῆς ὅλης του ὑποθέσεως περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Μακεδονίας. Κατ' αὐτὸν ἡ περιοχὴ τῶν Σερβίων ἦτο ὁ κεντρικὸς σταθμὸς, ἐκ τοῦ ὁποῖου διεχύθη εἰς τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Χαλκιδικὴν ὁ νεολιθικὸς πληθυσμὸς τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Ὁ πέμπτος συνοικισμὸς τῶν Σερβίων τῆς Ἀρχαιοτέρας Περιόδου τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς κατεστράφη ὑπὸ φύλων κατελθόντων ἐκ τῆς Παραδουναβίου χώρας. Ἡ καταστροφὴ αὕτη ὀρίζει τὸ τέλος τῆς Ἀρχαιοτέρας καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς Νεωτέρας Περιόδου τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς. Τὰ Παραδουνάβια ταῦτα φύλα, πάντοτε κατὰ τὸν Heurtley, ἐγκατασταθέντα εἰς Σέρβια ἀνέπτυξαν τὴν κεραμεικὴν τῆς Νεωτέρας Νεολιθικῆς Ἐποχῆς. Μετὰ παρέλευσιν χρόνου μερικὰ τούτων ἐξηκολούθησαν τὴν πρὸς νότον κάθοδον καὶ ἐγκατασταθέντα εἰς τὴν Θεσσαλίαν συνέβαλον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν λεγομένων ῥυθμῶν τοῦ Διμηνίου. Ἄλλα διεχύθησαν πρὸς ἀνατολάς, ἴδρυσαν τοὺς διαφόρους συνοικισμοὺς τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Χαλκιδικῆς, περιοχῆς, ἡ ὁποία εἶχε παραμείνει ἀκατοίκητος μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων, καὶ ἀνέπτυξαν διαφόρους κατὰ περιοχὰς ἀγγειογραφικοὺς ῥυθμοὺς. Πῶς δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ διαφορὰ, ἡ παρατηρουμένη μεταξὺ τῶν ῥυθμῶν τούτων καὶ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ὑφίσταντο εἰς τὰ Σέρβια; Καὶ ταύτην τὴν διαφορὰν προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ ὡς ἑξῆς. Τὴν ἀγγειογραφίαν τῆς Νεολιθικῆς Μακεδονίας τῆς Νεωτέρας Περιόδου διακρίνει εἰς δύο « φάσεις ». Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ ἰδιάζοντος εἰς Σέρβια τρόπου διακοσμήσεως ἐγχαράκτων ἀγγείων, ὑπὸ τῶν γραπτῶν μὲ τὴν μελανότερρον διακόσμησιν καὶ ὑπὸ ἀγγείων, ἀνευ λαβῶν καὶ ὑψηλῶν βάσεων. Ἡ « δευτέρα φάσις » διακρίνεται ὑπὸ γραπτῶν ἀγγείων ἀπλοῦ ῥυθμοῦ, ὑπὸ τῆς χρήσεως βερνικίου (Firnis) ἀντὶ ἐπιχρίσματος, ὑπὸ καμπυλογράμμου ἐγχαράκτου διακοσμήσεως καὶ ὑπὸ ἀγγείων μὲ γωνιώδη περιγράμματα. Οἱ ἄποικοι, οἱ ἰδρύσαντες τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Χαλκιδικῆς ἐξεκίνησαν ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῶν Σερβίων ὅταν ἡ « πρώτη φάσις » εἶχε τελειώσῃ ἢ ὅταν ἐπλησίαζε πρὸς τὸ τέλος τῆς. Ὡς ἐκ τούτου ἡ « φάσις » αὕτη δὲν ἀντιπροσωπεύεται εἰς τοὺς ὑστερωτέρους συνοικισμοὺς τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Χαλκιδικῆς. Εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τούτους οἱ ἐκ Σερβίων ἄποικοι ἀνέπτυξαν ῥυθμοὺς, οἱ ὁποῖοι διαφέρουσι κατὰ περιοχὰς, ἀλλ' οἱ ὁποῖοι « τελικῶς βασίζονται ἐπὶ α ἰ σ θ η τ ι κ ῶ ν ἀ ν τ ι λ ῆ ψ ε ω ν, τὰς ὁποίας οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῶν Σερβίων ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν » ἐκ τῆς Παραδουναβίου περιοχῆς. ¹⁾ Ἦτοι εἰς τὴν « πρώτην φάσιν » ἔχουσι περιληφθῆ ὅσα στοιχεῖα δὲν συναντῶνται εἰς ἄλλους συνοικισμοὺς ἄλλὰ χαρακτηρίζουσι τὸν

1. Prehistoric Macedonia, σ. 117, 128 καὶ διὰ τὴν διάκρισιν τῆς κεραμεικῆς εἰς φάσεις αὐτ. σ. 77.

συνοικισμὸν τῶν Σερβίων, εἰς δὲ τὴν « δευτέραν » στοιχεῖα, τῶν ὁποίων ἡ διαφορὰ δὲν εἶναι καὶ τόσον κατάδηλος. Ἡ ὅλη ὑπόθεσις αὕτη τῆς ἀρχῆς τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Χαλκιδικῆς εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα, ἀλλὰ δυστυχῶς πρέπει καὶ νὰ ἀποδειχθῇ.

Συνήθως συμπεράσματα τοιαύτης γενικῆς φύσεως στηρίζονται ἐπὶ δεδομένων προερχομένων ἐκ διαφόρων συνοικισμῶν, ἐκ στρωμάτων ἀδιαταράκτων καὶ ἐπὶ τῆς μαρτυρίας ὄλων τῶν ἐκφάνσεων ἑνὸς πολιτισμοῦ. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Μακεδονίας τὰ δεδομένα, τὰ ὁποῖα θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ συναχθῶσι κατόπιν πλήρους ἀνασκαφῆς αὐτῶν τῶν συνοικισμῶν, οἱ ὁποῖοι μόνον δοκιμαστικῶς ἠρευνήθησαν, δεδομένα ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἐκ τῶν ἐθίμων ταφῆς, ἐκ τῶν τύπων ἐργαλείων, ὄπλων καὶ κοσμημάτων, ἔχουσι τελείως ἀγνοηθῆ καὶ ἡ ὅλη ὑπόθεσις στηρίζεται μόνον ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας. Πρὸς τούτοις εἰς καὶ μόνος συνοικισμὸς, ὁ τῶν Σερβίων, χρησιμοποιεῖται ὡς βασικὸς διὰ τὴν ὅλην περιοχὴν καὶ τὰ ἐκ τούτου συναχθέντα συμπεράσματα θεωροῦνται ὡς ὑποχρεωτικὰ δι' ὀλόκληρον τὴν Μακεδονίαν. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ τῶν Σερβίων συναχθέντα συμπεράσματα εἶναι μᾶλλον ὑποθετικά, διότι τὰ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντα στρώματά του τῆς Νεωτέρας Περιόδου τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς δὲν ἦσαν ἀδιατάρακτα. Ἡ ἐπίχωσις τῶν Σερβίων, ἡ ἀνήκουσα εἰς τὴν Νεωτέραν ταύτην Περίοδον, ἔχει μέσον βάθος 1,30 μ., ταύτης δὲ τὸ « ἀνώτατον τμήμα » περιελάμβανε καὶ λείψανα τῆς Πρωτοχαλκῆς Ἐποχῆς. Ποῖον μέρος τῆς ἐπιχώσεως ταύτης ἀνήκει εἰς τὴν « πρώτην » καὶ ποῖον εἰς τὴν « δευτέραν φάσιν » παραμένει ἀδηλον. Πρὸς τούτοις αὐτὸς ὁ Heurtley ὁμολογεῖ ὅτι ἡ ἐπίχωσις, ἡ σχηματισθεῖσα μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τελευταίου συνοικισμοῦ τῆς Ἀρχαιοτέρας Περιόδου εὐρέθη « τεταραγμένη καὶ οὐχὶ γόνιμος ». Τὸ βάθος τοῦ στρώματος τοῦ ὑπερκειμένου τῆς ἐπιχώσεως ταύτης δὲν εἶναι γνωστὸν, ἀλλὰ τὸ στρώμα τοῦτο ἦτο ὀλίγον ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν, περιελάμβανε ἀντικείμενα τῆς Πρωτοχαλκῆς Ἐποχῆς, φαίνεται δὲ ὅτι καὶ αὐτὸ ἦτο τεταραγμένον διότι « varnished ware, plain or with incised ornament, is found in the surface metre, and though the stratification is confused it must belong to a rather later phase of the Late Neolithic Age ». Ἦτοι: καὶ τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν στρώμα ἴσως μέχρι βάρους ἑνὸς μέτρου ἦτο τεταραγμένον. ¹⁾ (Σημειωτέον ὅτι ἡ ὅλη ἐπίχωσις ἔχει βάθος 1,30 μ.) Εἶναι δυνατὸν νὰ βασίσωμεν διαίρεσιν ἀγγειογραφίας καὶ πρὸ παντὸς συμπεράσματα διὰ τὴν προέλευσιν πολιτισμοῦ ὀλοκλήρου περιοχῆς ἐπὶ εὐρημάτων, τῶν ὁποίων ἡ στρωματογραφικὴ σχέσις εἶναι ἀμφίβηλος ;

Δυσκολίαι διὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς ὑποθέσεως τοῦ Heurtley πηγάζουσι καὶ ἐξ ἄλλων κατευθύνσεων. Ἐὰν δεχθῶμεν ταύτην θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν

1. Αὐτ. σ. 43 - 55 διὰ τὴν στρωματογραφίαν τοῦ συνοικισμοῦ τῶν Σερβίων.

ὅτι τὰ ὑποτιθέμενα Παραδουνάβια φύλα, τὰ παραμείναντα εἰς τὰ Σέρβια ἐπὶ τόσον καιρὸν — καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς πρώτης « φάσεως » — εὐθὺς ὡς ἐγκατεστάθησαν εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὰ ἰδρυθέντας συνοικισμοὺς τῆς Χαλκιδικῆς καὶ εἰς τὸν Ἀκροπόταμον ἤρχισαν νὰ κατασκευάζουν ἀγγεῖα γραπτὰ καὶ ἐγχάρακτα ὅπως διάφορα ἐκείνων, τὰ ὅποια κατασκευάζον εἰς Σέρβια καὶ τὰ ὅποια τὰ συγγενῆ των φύλα ἐξηκολούθουν νὰ κατασκευάζουν εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην. Τὰ μόνα κοινὰ στοιχεῖα εἰς τὰς δύο περιοχὰς εἶναι αἱ « aesthetic conceptions », αἱ ὁποῖαι ὑπόκεινται εἰς τὴν δημιουργίαν αὐτήν. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἔχουσι διάφορα σχήματα — λαβάς, βάσεις, τετράπλευρα καὶ τρίπλευρα λεκανοειδῆ σχήματα — διάφορον γραπτὴν καὶ ἐγχάρακτον διακόσμησιν. Τοῦτο εἶναι ἴσως πιθανόν, ἀλλὰ πρέπει καὶ νὰ ἀποδειχθῆ διὰ σοβαρῶν καὶ ἀπτῶν δεδομένων καὶ οὐχὶ δι' ὑποληθανουσῶν « αἰσθητικῶν ἀντιλήψεων ». Πρὸς τούτοις λείψανα ὅμοια πρὸς τὰ τῆς Ὀλύμπου ἀνευρέθησαν εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Ἀκροποτάμου τῆς Νέας Πιερίας, εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦ Πολυστύλου, εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Φιλίππων, γραπτὰ δὲ ὄστρακα τῶν γνωστῶν ἑυθιῶν τοῦ Διμηνίου συνέλεξα ἀπὸ γηλόφους τῆς Δυτικῆς Θράκης. Πρέπει ἄρα γε νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ ἄποικοι τῶν Σερβίων ἔφθασαν καὶ μέχρι τοῦ Νέστου εἰς τὰς πρὸς ἀνατολὰς περιπλανήσεις των ; Τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας παρουσιάζουσι πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὰ Θεσσαλικά τῶν ἑυθιῶν « Β3α2 », « Β3α3 », « Β3β » καὶ « Β3δ ». Πῶς δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσιν αἱ ὁμοιότητες αὗται ; Τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τῶν συνοικισμῶν τῆς Νεωτέρας Νεολιθικῆς Περιόδου τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Ἀκροποτάμου βασικῶς εἶναι τὰ αὐτὰ παρὰ τὸν τοπικὸν των χαρακτῆρα (ὁ ἑυθιῶν γ. Ὅρα κατωτέρω). Καὶ ὅμως εἶναι διάφορα τῶν γραπτῶν τῶν Σερβίων. Δὲν εἶναι περίεργον πῶς οἱ ἐκ Σερβίων ὑποτιθέμενοι ἄποικοι ἀνέπτυξαν εἰς ὀλόκληρον τὴν περιοχὴν, τὴν ὁποῖαν κατὰ τὸν Heurtley ἀπέκτισαν, ἀκόμη καὶ πέραν ταύτης, ἀπὸ τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας μέχρι τῆς Νέας Πιερίας, τὸν αὐτὸν ἑυθιῶν γραπτῶν ἀγγείων, ὁ ὁποῖος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξελιχθῆ ἐκ τῶν στοιχείων, τὰ ὅποια οἱ ἄποικοι οὗτοι παρέλαβον μεθ' ἑαυτῶν ὅταν ἀνεχώρουν ἐκ τοῦ κεντρικοῦ σταθμοῦ τῶν Σερβίων ; (Διότι ἄλλως ὁ ἑυθιῶν οὗτος θὰ ἀνεπτύσσεται καὶ εἰς τὰ Σέρβια). Ἐὰν ὅμως τυχαίως οἱ ἀγγειογράφοι ἐνὸς τῶν συνοικισμῶν τούτων ἀνεῦρον καὶ ἀνέπτυξαν τὸν ἑυθιῶν αὐτόν, πῶς τὸ τυχαῖον τοῦτο συμβῆν ἐπανελήφθη εἰς τὸν ἕνα μετὰ τὸν ἄλλον εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Ἀκροποτάμου, καὶ πῶς ὁ ἑυθιῶν οὗτος ἐγένετο ὁ χαρακτηριστικὸς ὀλοκλήρου τῆς περιοχῆς ; Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ ἑυθιῶν οὗτος ἦτο ἀποτέλεσμα συμβολῆς τῶν στοιχείων, τὰ ὅποια οἱ ἄποικοι ἔφερον ἐκ Σερβίων καὶ ἄλλων, τὰ ὅποια εῦρον εἰς τὰς περιοχὰς, εἰς τὰς ὁποῖας ἐγκατεστάθησαν — ὡς συνήθως συμβαίνει εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους — διότι κατὰ τὸν Heurtley αἱ περιοχαὶ αὗται ἦσαν ἀκατοίκητοι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πρὸς ἀνατολὰς ἐπε-

κτάσεως τῶν ἀποίκων. Πῶς δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ περίεργον τοῦτο φαινόμενον ;

Ἐξετάσωμεν νῦν τοὺς ῥυθμοὺς γραπτῶν ἀγγείων, τοὺς ὁποίους κατὰ τὸν Heurtley οἱ ἐκ Σερβίων ἀποικοὶ ἐδημιούργησαν εἰς τοὺς νέους τῶν συνοικισμούς, αἱ διαφοραὶ τῶν ὁποίων δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς παράλληλοι τῆς ἀνεγνωρισμένης διαφορᾶς τῆς ὑφισταμένης μεταξὺ τῶν ἀγγείων τῶν Σερβίων καὶ τῆς λοιπῆς Μακεδονίας. Τοὺς ῥυθμοὺς τούτους ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν 74ην σελίδα τῆς Prehistoric Macedonia καὶ εἶναι οἱ ἑξῆς :

- α) Τρίχρωμα ἀγγεῖα ῥυθμοῦ Καπουτζιλὰρ.
- β) Ἀγγεῖα μετὰ διακοσμήσεως ἐρυθρᾶς ἐπὶ λευκοῦ πεδίου.
- γ) Ἀγγεῖα μετὰ μελανῆς διακοσμήσεως ἐπὶ ἐρυθροῦ πεδίου.
- δ) Ἀγγεῖα μετὰ λευκῆς διακοσμήσεως ἐπὶ μελανοῦ πεδίου.

Σχετικῶς πρὸς τοὺς ῥυθμοὺς τούτους πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν : Πρῶτον ὅτι οἱ χρόνοι τῶν τριχρῶμων ὄστράκων τοῦ Καπουτζιλὰρ (ῥυθμὸς «α») δὲν εἶναι βεβαιωμένοι. Ὁ Rey τὰ ἀνάγει εἰς προμυκηναίους χρόνους καὶ τὰ ταυτίζει πρὸς τὰ Θεσσαλικά τοῦ ῥυθμοῦ «Γ1γ» καὶ «Γ1δ». Οἱ Θεσσαλικοὶ οὔτοι ῥυθμοὶ ἀνάγονται εἰς τὴν Χαλκολιθικὴν Ἐποχὴν καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ τὰ Μακεδονικὰ ὄστρακα τοῦ πρώτου ῥυθμοῦ πρέπει νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὴν ἰδίαν ἐποχὴν. ¹⁾ Πάντως δὲν δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς μάρτυρα τῆς κεραμεικῆς τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς ἕως ὅτου ἡ χρονολογία τῶν ἐξακριβωθῆ ἔκ Μακεδονικῶν συνοικισμῶν καὶ στρωμάτων. Δεύτερον : Τὰ ὄστρακα τοῦ ῥυθμοῦ «β», ἔκ τῶν συνοικισμῶν Σέδες καὶ Ἀϊβατλή, τεχνικῶς ἀνάγονται εἰς τὴν Ἀρχαιότεραν Περίοδον τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ χρονολογικὴ αὐτῶν σχέσις πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τοὺς καθαρῶς νεολιθικοὺς ῥυθμοὺς τῆς Μακεδονίας δὲν δύναται νὰ καθορισθῆ λόγῳ τῆς ἑλλείψεως στρωματογραφικῶν δεδομένων τῶν συνοικισμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνευρέθησαν, διὰ τοῦτο καὶ τὰ ὄστρακα ταῦτα τοῦλάχιστον ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν δύνανται νὰ ἀποδειχθῶσιν ὡς ἀποτελοῦντα ῥυθμὸν τῆς Νεωτέρας Περιόδου τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς. ²⁾

Ἐπολείπονται οἱ δύο τελευταῖοι ῥυθμοί. Ἐκ τούτων ὁ «γ» εἶναι χαρακτηριστικὸς τῶν συνοικισμῶν τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Ἀκροποτάμου, σχεδὸν δὲ ἄγνωστος εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Σερβίων. Ὁ ῥυθμὸς «δ» μετὰ τῆς λευκῆς διακοσμήσεως ἐπὶ μελανοῦ πεδίου φέρεται ὑπὸ τοῦ Heurtley ὡς ἀπόδειξις τῆς συγγενείας τῆς κεραμεικῆς τῶν Σερβίων καὶ τῆς λοιπῆς Μακεδονίας, διότι τὰ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνει, θεωρεῖ ὡς τὰ ἀντίστοιχα

1. REY, ἔ. ἀ., I σ. 96 καὶ II, σ. 234. Διμήνη καὶ Σέσκο, σ. 244-248 καὶ πίν. 12. Prehistoric Thessaly, σ. 17-18, 37, 61 κλπ.

2. Ὅρα ἀνωτέρω σ. 249-250.

πρὸς τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τῆς Χαλκιδικῆς τοῦ τρίτου ἑυθυμοῦ. ¹⁾ Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ὑφισταμένη διαφορὰ τῶν δύο περιοχῶν ἐκμηδενίζεται καὶ ἡ θεωρία τῆς ἐκ Σερβίων προελεύσεως τοῦ νεολιθικοῦ πληθυσμοῦ καὶ πολιτισμοῦ τῆς λοιπῆς Μακεδονίας ἐνισχύεται.

Πιστεύω ὅμως ὅτι ὁ παραλληλισμὸς τῶν δύο τούτων ἑυθυμῶν, τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου, εἶναι ἀδύνατος ἐπὶ τοῦ παρόντος, διότι ἡ θέσις τῶν γραπτῶν ἀγγείων μετὰ τῆς λευκῆς διακοσμήσεως εἰς τὴν σειρὰν τῶν νεολιθικῶν γραπτῶν ἀγγείων τῆς Μακεδονίας εἶναι ἀμφίβολος. Ἡ θέσις των αὐτῆ πρέπει πρῶτον νὰ ὀρισθῇ. Ἀγγεῖα μελανὰ μετὰ λευκῆς διακοσμήσεως ἀνευρέθησαν μέχρι τοῦδε εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τοῦ Βοροδίνου, τῶν Σερβίων, τοῦ Καπουτζιλάρ, τοῦ Ἀἰβατλῆ, τοῦ Σέδες, τοῦ Ἀγίου Μάμα, τοῦ Σαρατσέ καὶ τῶν Κριτσανῶν. Δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τὰ στρώματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνευρέθησαν τὰ ὄστρακα τῶν συνοικισμῶν Σέδες, Καπουτζιλάρ καὶ Ἀἰβατλῆ. Ὁ Rey ὅμως, ὁ ὁποῖος πρῶτος τὰ ἀναφέρει, τὰ παραλληλίζει πρὸς τὰ ἐγγάρακα τοῦ πρώτου ἑυθυμοῦ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. ²⁾ Ὡς ἐκ τούτου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βασιίσωμεν συμπεράσματα διὰ τὴν νεολιθικὴν κεραμεικὴν τῆς Μακεδονίας ἐπὶ τῶν ὄστράκων τῶν συνοικισμῶν τούτων. ³⁾ Ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Ἀγίου Μάμα ἔχομεν 11 ἐν ὄλῳ ὄστρακα τοῦ ἑυθυμοῦ τούτου. Ἡ σχέσις ὅμως τούτων πρὸς τὰ λοιπὰ νεολιθικὰ ὄστρακα δὲν εἶναι γνωστὴ καὶ δὲν εἶναι βέβαιον ἐὰν εὑρέθησαν εἰς ἀμιγῆ νεολιθικὰ στρώματα, ἢ εἰς τὴν ἐπίχωσιν τὴν σχηματισθεῖσαν κατὰ τὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ συνοικισμὸς κατείχετο ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν νεολιθικῶν καὶ ὑπὸ τῶν φύλων τῆς πρώτης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Ὅτι ἡ τελευταία ἐκδοχὴ εἶναι πιθανὴ ὑποδεικνύεται καὶ ὑπὸ τῆς εὑρέσεως ὄστράκων τοῦ ἑυθυμοῦ τούτου καὶ εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῆς Πρωτοχαλκῆς Ἐποχῆς. ⁴⁾ Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὰ ὄστρακα ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ τῶν Σερβίων. Εἰς τὰ Κριτσανὰ ὁ ἀρχαιότατος καὶ πρῶτος συνοικισμὸς — τὸν ὁποῖον διεδέχθησαν πέντε νεώτεροι — ἀνάγεται εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς. Ἀλλὰ συγχρόνως ὁ συνοικισμὸς ἐκεῖνος εἶναι καὶ ὁ πρῶτος καὶ ἀρχαιότερος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. ⁵⁾ Οἱ κάτοικοί του — ἀνάμικτοι νεολιθικοὶ καὶ ξένοι φορεῖς τοῦ χαλκοῦ — κατεσκεύαζον ἀγγεῖα ἑυθυμῶν νεολιθικῶν ἀλλὰ καὶ ἀγγεῖα ὑστερωτέρων ἑυθυμῶν καὶ ἡ ἐπίχωσις του ἐσχηματίσθη ἐκ τῶν ἀπορριμάτων καὶ τῶν ἔργων τῶν κατοίκων τούτων. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν ταύτην ἀνευρίσκομεν καὶ γραπτὰ τοῦ ὑπὸ συζήτησιν ἑυθυμοῦ. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι

1. Prehistoric Macedonia, σ. 70, 75.

2. REY, ἔ. ἀ., II σ. 227-228, 212, 235. B. S. A. XXI, 1918-1919, σ. 13.

3. B. S. A. XXI, 1927-1928, σ. 128.

4. Αὐτ. σ. 132. καὶ Prehistoric Macedonia, σ. 83.

5. Prehistoric Macedonia, σ. 21, 79, 110.

ταῦτα κατεσκευάσθησαν ὑπὸ τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῶν Κριτσανῶν καὶ ὅτι χαρακτηρίζουσι τὴν νεολιθικὴν κεραμεικὴν τῆς περιοχῆς καὶ οὐχὶ ὑπὸ τῶν φύλων τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ; Εἶναι φανερόν ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν εὐρημάτων τούτων τοῦ συνοικισμού τῶν Κριτσανῶν δὲν δυνάμεθα νὰ βασίσωμεν θετικὰ συμπεράσματα διὰ τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς τῶν μελανῶν ἀγγείων μετὰ τῆς λευκῆς διακοσμῆσεως.

Ὁ συνοικισμὸς Σαρατσέ δὲν παρέχει περισσοτέραν βοήθειαν. Διότι εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην δὲν ἀνευρέθησαν οὔτε ἴχνη καὶ νεολιθικῆς κατοικίας. Ὁ ἀρχαιότερος μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθεὶς συνοικισμὸς, ἰδρυμένος ἐπ' αὐτοῦ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, ἀνάγεται εἰς τὴν πρώτην Ἐποχὴν τοῦ Χαλκοῦ, πρὸς τούτοις δὲ εἶναι ὑστερώτερος τοῦ πρώτου συνοικισμού τῶν Κριτσανῶν. Ἐν καὶ μόνον ὄστρακον, ἀνευρεθὲν ἀγνωστον ποῦ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Σαρατσέ, κατὰ τὸν Heurtley ἀποδεικνύει τὸ παράλληλον τῶν δύο ῥυθμῶν «γ» καὶ «δ», διότι ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ὄστράκου τούτου ἔχει διακοσμηθῆ κατὰ τὸν ἕνα, ἢ δὲ ἐσωτερικὴ κατὰ τὸν ἄλλον τρόπον.¹⁾ Πρωτοῦ ὅμως ἡ μαρτυρία τοῦ ὄστράκου τούτου ληφθῆ καὶ ὑπ' ὄψιν, πρέπει πρῶτον νὰ ἐξακριβωθῆ ἡ ἡλικία του. Θὰ εἶναι σχετικῶς περίεργον νὰ ἀναγάγωμεν εἰς τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους ὄστρακον, τὸ ὁποῖον ἴσως κατεσκευάσθη εἰς περιοχὴν, ἢ ὁποία κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν τῶν ἀνασκαφάντων δὲν κατῳκεῖτο κατὰ τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους. Πρὸς τούτοις θὰ ἦτο δύσκολον νὰ βασίσωμεν τελικὰ συμπεράσματα ἐπὶ ἐνὸς καὶ μόνου ὄστράκου ἀγνώστου προελεύσεως.

Ἀγγεῖα μετὰ λευκῆς διακοσμῆσεως ἐπὶ μελανοῦ πεδίου εἶναι χαρακτηριστικὰ τοῦ Βοροδίνου, ἀνευρέθησαν δὲ εἰς μέγαν ἀριθμὸν εἰς τὸ πρῶτον καὶ κατώτατον στρῶμα τῆς ἐπιχώσεως τοῦ συνοικισμού τούτου. Τὸ στρῶμα ὅμως τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν Πρώτην Περίοδον τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ εἰς τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους τῆς Νεολιθικῆς. Ποῖον μέρος τῆς ἐπιχώσεως ταύτης ἀνήκει εἰς ἐκάστην τῶν ἐποχῶν τούτων παραμένει ἄδηλον. Ἡ Πρώτη Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ τῆς Μακεδονίας περιλαμβάνει τοῦλάχιστον τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας,²⁾ ὃ δὲ πρῶτος συνοικισμὸς, τοῦ ὁποίου τὰ λείψανα ἐσχημάτισαν τὸ πρῶτον στρῶμα, κατῳκεῖτο καθ' ὅλον τὸ χρονικὸν ἐκεῖνο διάστημα, διότι εἰς τὴν ἐπίχωσίν του ἀνευρέθη χαλκὴ καρφὶς ἀναγομένη εἰς τὴν δευτέραν καὶ τελευταίαν περίοδον τῆς Πρώτης Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Ἡ ἐπίχωσις αὕτη ἀνέρχεται εἰς 1,50 μ., μέρος δ' αὐτῆς ἀνήκει εἰς τὴν Νεολιθικὴν Ἐποχὴν. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ ἐπίχωσις, ἢ ἀνήκουσα εἰς τὴν τελευταίαν Ἐποχὴν τοῦ Χαλκοῦ, ἀνέρχεται εἰς 3,50 μ. καὶ ἀντιπροσωπεύει χρονικὸν διάστημα πέντε περίπου ἑκατονταετηρίδων. Ἀπλῆ καὶ μόνη παραβολὴ τοῦ βιά-

1. Αὐτ. σ. 70, 26-30.

2. Πρβλ. καὶ Prehistoric Macedonia, σ. 126. Ἡ ἐποχὴ αὕτη φαίνεται ὅτι διήρκεσε περὶ τὰς ἑξ ἑκατονταετηρίδας.

θους τῶν ἐπιχώσεων τούτων θὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ ἀρχαιότερος καὶ πρῶτος συνοικισμὸς τοῦ Βοροδίνου, ὡς καὶ ὁ τῶν Κριτσανῶν, κατακεῖται συγχρόνως ὑπὸ νεολιθικῶν καὶ ὑστερωτέρων φύλων. ¹⁾ Κατ' ἀκολουθίαν τὰ χαρακτηριστικά του ἀγγεῖα πρέπει νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ἐποχὴν, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ἀποκαλέσωμεν Χαλκολιθικήν. Ἡ Χαλκολιθικὴ αὕτη ἐποχὴ τοῦ Βοροδίνου δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀρχαιότερα τῆς τῶν Κριτσανῶν, διότι ὁ συνοικισμὸς τῶν Κριτσανῶν θεωρεῖται ὡς ὁ ἀρχαιότατος πάντων.

Κατὰ ταῦτα τὰ Μακεδονικὰ γραπτὰ ἀγγεῖα μετὰ τῆς λευκῆς διακοσμῆσεως ἐπὶ μελανοῦ πεδίου δύναται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἀναχθῶσι μόνον εἰς τὴν Χαλκολιθικὴν ἐποχὴν. Ἀγγεῖα τοῦ ῥυθμοῦ τούτου δὲν ἔχουσιν ἀνευρεθῆ εἰς τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Ὀλύνθου καὶ τοῦ Ἀκροποτάμου, εἰς συνοικισμοὺς δηλαδὴ εἰς τοὺς ὁποίους ἔχομεν στρώματα καθαρῶς νεολιθικά, τοῦτο δὲ φαίνεται ὅτι ἐνισχύει τὸ ἀνωτέρω συμπέρασμα. ²⁾

Ἡ ἀνωτέρω ἔρευνα ἀπέδειξε, νομίζομεν, ὅτι τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τοῦ ῥυθμοῦ «γ», μετὰ τῆς μελανῆς καμπυλογράμμου διακοσμῆσεως ἐπὶ ἐρυθροῦ πεδίου, ἀπομένουσι τὰ μόνα χαρακτηριστικά ἀγγεῖα τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Ἀκροποτάμου. Ταῦτα διαφέρουσι βασικῶς ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τῶν Σερβίων, ἢ διαφορὰ δ' αὕτη ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ. Ἡ διαφορὰ αὕτη πρὸς τούτοις ἀποκλείει τὴν ἀποδοχὴν τῆς ὑποθέσεως τοῦ Heurtley διὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν προέλευσιν τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Κεντρικῆς, τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Χαλκιδικῆς. Πρέπει ἴσως νὰ τονισθῇ ἡ στενὴ σχέσις τῶν χαρακτηριστικῶν γραπτῶν ἀγγείων τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Ἀκροποτάμου πρὸς τὰ γραπτὰ τῆς Θεσσαλίας τῶν ῥυθμῶν τοῦ Διμηνίου. Ἡ σχέσις αὕτη δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς συγγένειαν τῶν φύλων τῶν κατεχόντων τὰς δύο ταύτας περιοχὰς κατὰ τὴν Νεωτέραν Νεολιθικὴν Ἐποχὴν καὶ νὰ ἐξηγηθῇ κατὰ δύο τρόπους. 1) Δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπόδειξις τῆς πρὸς βορρᾶν ἐπεκτάσεως τοῦ Θεσσαλικοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ. 2) Δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔνδειξις τῆς διὰ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Χαλκιδικῆς καθό-

1. Διὰ τὴν στρωματογραφίαν τοῦ Βοροδίνου ὄρα Prehistoric Macedonia σ. 33, διὰ τὴν καρφίδα, σ. 88 καὶ διὰ τὴν χρονολογίαν σ. 126-127.

2. Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς τὸν Θεσσαλικὸν συνοικισμὸν τοῦ Τσαγγιλίου (Prehistoric Thessaly, σ. 101-102, 114) ἀνευρέθησαν ἀγγεῖα τοῦ ῥυθμοῦ τούτου. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν συνοικισμὸν ἐκεῖνον μελανά ἀγγεῖα μετὰ λευκῆς διακοσμῆσεως κατασκευάζοντο ὄχι μόνον κατὰ τὴν Νεωτέραν Νεολιθικὴν Περίοδον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν Πρώτην Ἐποχὴν τοῦ Χαλκοῦ. Προτοῦ βασίσωμεν οἰαδήποτε συμπεράσματα ἐπὶ τῶν ἀγγείων τοῦ Τσαγγιλίου θὰ πρέπει νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι τὰ Μακεδονικὰ ἔχουσι σχέσιν μὲ τὰ κατασκευασθέντα εἰς τὴν μίαν ἢ εἰς τὴν ἄλλην ἐποχὴν. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Τσουντας ἀνάγει τὰ Θεσσαλικά ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα δύναται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν ῥυθμὸν τούτον, εἰς τὴν Χαλκολιθικὴν ἐποχὴν (Διμήνι καὶ Σέσκλο, σ. 237-243).

δου εἰς τὴν Θεσσαλίαν τῶν νεολιθικῶν φύλων, τὰ ὁποῖα ἀνέπτυξαν τοὺς ὀρθομύτους τοῦ Διμηνίου. Οἱ συνοικισμοὶ τῶν Μακεδονικῶν αὐτῶν περιοχῶν τότε θὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς σταθμοὶ ὑποδεικνύοντες τὴν φορὰν τῆς καθόδου ταύτης. Αἱ ἐξηγήσεις ὅμως αὐταὶ εἶναι ὑποθετικαὶ καὶ ἡ σχέσις ἢ ὑφισταμένη μεταξὺ τῶν γραπτῶν ἀγγείων τῶν δύο περιοχῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος θὰ παραμείνῃ ἀνεξήγητος. Εἶναι ὅμως πολὺ χρήσιμος διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν χρονολογικῶν ὁρίων ἐντὸς τῶν ὁποίων δύναται νὰ τεθῆ ἡ Μακεδονικὴ Νεολιθικὴ Ἐποχὴ.

Αἱ σχέσεις τῶν νεολιθικῶν λειψάνων τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ἀποκαλυφθέντων εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου δὲν δύνανται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ὀρισθῶσι, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ εὐρήματα ταῦτα εἶναι σχετικῶς ὀλιγάριθμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι οἱ προϊστοριολόγοι οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὰ Βαλκανικὰ εὐρήματα διαφέρουσι βασικῶς εἰς τὰς ἀντιλήψεις των, ἰδίως εἰς τὰς χρονολογικάς των ἐξισώσεις, τὰς σχετικὰς μὲ τὰ λείψανα τῶν βορειότερων περιοχῶν τῆς Βαλκανικῆς. Μόνον τὰ πιθανῶς κοινὰ στοιχεῖα εἰς τὴν κεραμεικὴν τῶν περιοχῶν αὐτῶν εἶναι δυνατόν νὰ σημειωθῶσι, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ βεβαιωθῆ ἡ χρονολογικὴ αὐτῶν σχέσις, τοῦτο δὲ ἐπιτυχῶς ἐπεχείρησεν ὁ Heurtley.¹⁾

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω μελέτης δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τέσσαρα γενικὰ συμπεράσματα διὰ τὴν Νεολιθικὴν Ἐποχὴν τῆς Μακεδονίας.

Α'. Αἱ μέχρι τοῦδε γινόμεναι ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι εἰς τὴν Μακεδονίαν δὲν ἐπιτρέπουσι θετικὰ καὶ τελικὰ συμπεράσματα διὰ τὴν Νεολιθικὴν τῆς Ἐποχῆν. Τὰ δυνατὰ συμπεράσματα πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς προσωρινὰ καὶ νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὰς μικρὰς περιοχὰς, αἱ ὁποῖαι ἔχουσιν ἀποδώσει λείψανα καθαρῶς νεολιθικά.

Β'. Αἱ μέχρι τοῦδε γινόμεναι ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι κατὰ τὴν Ἀρχαιότεραν Περίοδον τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς κατῳκεῖτο ἀσφαλῶς ἡ περιοχὴ τῶν Σερβίων, ἴσως δὲ καὶ ἡ περιοχὴ τῶν συνοικισμῶν Σέδες καὶ Αἰβατλῆ. Οἱ κάτοικοι τῶν περιοχῶν τούτων φαίνεται ὅτι ἦσαν συγγενεῖς πρὸς τοὺς κατέχοντας τὴν Θεσσαλίαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, διότι ἡ κεραμεικὴ των εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν Θεσσαλικήν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν δύναται νὰ βεβαιωθῆ ἐὰν ἡ λοιπὴ Μακεδονία κατῳκεῖτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Γ'. Ἡ Δυτικὴ, ἡ Κεντρικὴ, ἡ Ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ ἡ Χαλκιδικὴ κατῳκεῖτο κατὰ τὴν Νεωτέραν Περίοδον τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς. Οἱ κάτοικοι τῆς ἀνέπτυξαν κεραμεικὴν ἢ ὁποῖα διαφέρει κατὰ τόπους. Ἡ διαφορὰ αὕτη διαιρεῖ τὴν Μακεδονίαν εἰς περιοχὰς. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τοὐλάχιστον δύο περιοχὰς, τὴν περιοχὴν τῶν Σερβίων καὶ τὴν

περιοχὴν τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Ἀκροποτάμου. Ἡ διαφορὰ αὕτη καὶ ἡ σχέσις τῶν περιοχῶν θὰ παραμείνῃ ἀνεξήγητος ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ μέχρις ὅτου περισσότεροι συνοικισμοὶ ἀνασκαφῶσι πλήρως καὶ καταστῆ δυνατὴ ἡ μελέτη καὶ ἄλλων ἐκφάνσεων τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Μακεδονίας, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κλπ. Κατ' ἀκολουθίαν ἐθνολογικὰ συμπεράσματα ἢ ἄλλα σχετικὰ πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν προέλευσιν τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Μακεδονίας εἶναι πρόωρα. Ἡ θεωρία τοῦ Heurtley ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῆ. Δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς Μακεδονίας ἦσαν συγγενεῖς πρὸς τοὺς τῆς Θεσσαλίας. Ὁ καθορισμὸς ὅμως τῆς ἀκριβοῦς σχέσεως τοῦ πολιτισμοῦ τῶν δύο τούτων περιοχῶν ὡς καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς λοιπῆς Βαλκανικῆς εἶναι ἀδύνατος ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Δ'. Οἱ συνοικισμοὶ τοῦ Ἀγίου Μάμα, τῶν Κριτσανῶν, τῶν Σερβίων καὶ τοῦ Βοροδίνου ἀποδεικνύουσιν, ὅτι εἰς τὴν Μακεδονίαν ἔχομεν καὶ Χαλκολιθικὴν Ἐποχὴν. Κατὰ ταύτην οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχικῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῶν συνοικισμῶν τούτων συνέζων μετὰ ξένων νέων φύλων, τὰ ὁποῖα ἔφερον τὸν χαλκὸν εἰς τὴν Μακεδονίαν. Τὰ ἀγγεῖα μετὰ μελανῆς ἐπιφανείας καὶ λευκῆς διακοσμήσεως φαίνεται ὅτι εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖα τῆς ἐποχῆς ταύτης. Τὰ φύλα, τὰ ὁποῖα εἰσήγαγον τὸν χαλκὸν εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἴσως ὠρμήθησαν ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. 1)

Τὰ χρονολογικὰ ὄρια τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς τῆς Μακεδονίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῶσι μετὰ βεβαιότητος. Διότι δὲν εἶναι ἀκόμη ἐξηκριβωμένον, ἔαν τὰ Μακεδονικὰ εὐρήματα, τὰ ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ τῆς Νεωτέρας Νεολιθικῆς Ἐποχῆς τῆς Θεσσαλίας καὶ τὰ ὁποῖα μᾶς παρέχουσι τὰ μόνα χρονολογικὰ δεδομένα, εἶναι σύγχρονα πρὸς τὰ Θεσσαλικά, προγενέστερα ἢ καὶ μεταγενέστερα. Ἐὰν π. χ. δεχθῶμεν ὅτι οἱ Μακεδονικοὶ καὶ Χαλκιδικοὶ συνοικισμοὶ ὑποδεικνύουσι τὴν κατεύθυνσιν ἐκ τῆς ὁποίας κατῆλθον εἰς τὴν Θεσσαλίαν τὰ φύλα τοῦ Διμηνίου, τότε τὰ λείψανά των θὰ εἶναι ἀρχαιότερα τῶν τῆς Θεσσαλίας. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἦσαν ἰδρύματα ἀποίκων ἐκ Θεσσαλίας, τότε τὰ λείψανά των θὰ εἶναι νεώτερα τῶν Θεσσαλικῶν. Ἐὰν δεχθῶμεν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Heurtley, τότε οἱ Μακεδονικοὶ καὶ οἱ Θεσσαλικοὶ συνοικισμοὶ τῆς Δευτέρας Νεολιθικῆς Περιόδου θὰ ἦσαν σύγχρονοι. Ἀκόμη δὲν δύναμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν τὴν διάρκειαν τῆς ἐποχῆς ἐκ τοῦ βάθους τῶν ἐπιχώσεων, διότι σχετικῶς ἐλάχιστοι συνοικισμοὶ ἀνεσκάφησαν μέχρι τοῦδε, εἶναι δὲ δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι οἱ συνοικισμοὶ τῆς Ὀλύμβου καὶ τοῦ Ἀκροποτάμου εἶχον ἐγκαταλειφθῆ πρὸ τοῦ τέλους τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς. Κατ' ἀκολουθίαν μόνον γενικὸς παραλληλισμὸς τῶν Μακεδονικῶν πρὸς τὰς Θεσσαλικὰς ἐποχὰς εἶναι δυνατὸς ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ἡ Ἀρχαιότερα Νεολι-

1. Αἰτ. σ. 118-121, 129.

θική Περίοδος τῆς Μακεδονίας δύναται νὰ ὑποτεθῆ ὡς σύγχρονος πρὸς τὴν Πρώτην Νεολιθικὴν Ἐποχὴν τῆς Θεσσαλίας, μολοντί ἡ ἀρχὴ τῆς Μακεδονικῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς εἶναι μεταγενεστέρα. Ἡ Νεωτέρα Νεολιθικὴ Περίοδος τῆς Μακεδονίας δύναται νὰ τεθῆ ἐντὸς τῶν γενικῶν ὁρίων τῆς Δευτέρας Νεολιθικῆς Περιόδου τῆς Θεσσαλίας.

Ὁ ἀρχαιότερος συνοικισμὸς τῶν Κριτσανῶν, ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὴν Χαλκολιθικὴν Ἐποχὴν, δύναται νὰ ἐξισωθῆ πρὸς τὸν δεύτερον συνοικισμὸν τοῦ Χισαρλίκ, πρὸς τὸν « τέταρτον β » καὶ τὸν « πέμπτον » συνοικισμὸν τῶν Θερμιῶν τῆς Λέσβου καὶ πρὸς τὸ στρῶμα « Ιβ » τοῦ Ἰλισάρ. ¹⁾ Διὰ τὸν συνοικισμὸν τοῦ Χισαρλίκ ἀκόμη δὲν ἔχουσι δημοσιευθῆ τὰ τελικὰ χρονολογικὰ συμπεράσματα τὰ προελθόντα ἐκ τῆς τελευταίας ἀνασκαφῆς. Εἰς τὴν ἐκθεσὶν σκαφῆς Χισαρλίκ τοῦ ἔτους 1933 ὁ καθηγητὴς C. W. Blegen σημειώνει τὴν ἀνακάλυψιν Πρωτοελλαδικῶν ὀστράκων εἰς τὸν « τέταρτον » καὶ εἰς τὸν « πέμπτον » συνοικισμὸν. ²⁾ Ἐπειδὴ τὰ ὀστράκα ταῦτα ἀνάγονται εἰς ὄψιμους τῶν ὑστερωτέρων Πρωτοελλαδικῶν χρόνων δυνάμεθα ἴσως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ ὁ « τρίτος » συνοικισμὸς τοῦ Χισαρλίκ ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον καὶ νὰ θέσωμεν τὸ τέλος τοῦ « δευτέρου » συνοικισμοῦ εἰς τὴν πρώτην περίοδον τῆς Πρωτοελλαδικῆς Ἐποχῆς, ἥτοι περὶ τὰ 2400-2300 π. Χ. Τὸ τέλος τοῦ « πέμπτου » συνοικισμοῦ τῶν Θερμιῶν ἐτέθη περὶ τὰ 2400-2300 π. Χ. καὶ τὸ « Ιβ » στρῶμα τοῦ Ἰλισάρ πρὸ τοῦ 2300 π. Χ. ³⁾ Κατ' ἀκολουθίαν δυνάμεθα νὰ θέσωμεν τὸ τέλος τῆς Χαλκολιθικῆς Ἐποχῆς τῆς Μακεδονίας περὶ τὰ 2300 π. Χ. καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς περὶ τὰ 2400 π. Χ. Οἱ χρόνοι οὗτοι (2400 π. Χ.) ὁρίζουσι τὸ τέλος τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς τῆς Μακεδονίας. ⁴⁾ Ἡ διάρκεια τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς καὶ συνεπῶς καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῆ ἐπὶ τοῦ παρόντος. Τὰ χρονολογικὰ ταῦτα πορίσματα δὲν εἶναι καὶ τόσον θετικά, εἶναι ὅμως τὰ μόνα δυνατά.

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν μέχρι τοῦδε ἀνευρεθέντων Μακεδονικῶν λειψάνων καὶ τῶν διαφορῶν ὑποθέσεων τῶν δημιουργηθειῶν σχετικῶς πρὸς ταῦτα καθίσταται φανερόν, ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος θετικά συμπεράσματα διὰ τὸν νεολιθικὸν πολιτισμὸν τῆς Μακεδονίας εἶναι ἀδύνατα. Τὸ μόνον θετικὸν συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ Μακεδονία κατφεκίτο κατὰ τὴν Νεολιθικὴν Ἐπο-

1. Αὐτ. σ. 126, w. LAMB, Excavations at Thermi in Lesbos, 1936, σ. 91.

2. A. J. A. xxxviii, 1934, σ. 230.

3. LAMB, ἔ. ἀ. σ. 211, BITTEL, Prähistorische Forschung in Kleinasien, σ. 14, 15.

4. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περὶ τὰ 2350 περίπου πρέπει νὰ τεθῆ καὶ τὸ τέλος τῆς Νεωτέρας Νεολιθικῆς Ἐποχῆς τῆς Θεσσαλίας. Πρβλ. ΜΥΛΩΝΑ, Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ, σ. 153 καὶ τελευταίως SCHACHERMEYER, Klio, 1939, σ. 275-276.

χήν. Περισσότεροι Μακεδονικοί και Βαλκανικοί συνοικισμοὶ πρέπει νὰ ἀνασκαφῶσι πλήρως, προτιῶ καταστῆ δυνατὸς ὁ ὄρισμὸς τῆς θέσεως τῆς Μακεδονίας εἰς τὴν προϊστορίαν οὐχὶ μόνον τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ καὶ τῆς Βαλκανικῆς.

Washington University,
Saint Louis, Mo.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ